

dr hab. Tomasz Grzyb, profesor USWPS
Katedra Psychologii Społecznej
Wydział Psychologii we Wrocławiu
Uniwersytet SWPS

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Zajas pt. "Sceptycyzm wobec nauki w kontekście ideologii i światopoglądu"

Postać Doktorantki

Pani magister Aleksandra Zajas jest doktorantką w Instytucie Psychologii Stosowanej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Swoją pracę doktorską napisała w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych UJ. Promotorem jej pracy jest prof. dr hab. Józef Maciuszek.

Ocena przedstawionej rozprawy

Przedstawiona do oceny rozprawa jest bardzo syntetyczną (co uważam za jej dużą wartość) i spójną próbą opisaną potencjalnych czynników wpływających na sceptycyzm wobec nauki. Autorka w pierwszej części pracy rozważa - w bardzo erudycyjny i ciekawy sposób - znaczenie pojęć sceptycyzm i nauka, które są kluczowe z perspektywy jej pracy. Chcę podkreślić, że tę część pracy czytałem z ogromnym zainteresowaniem. Autorka pokazuje szerokie zainteresowania, nie tylko zlokalizowane w obszarze psychologii, ale po prostu w szeroko rozumianych naukach społecznych. Jej refleksje dotyczące ewolucji znaczenia takich pojęć jak "sceptycyzm" czy "nauka" są ciekawym punktem wyjścia do dalszych empirycznych analiz przedstawionych w kolejnej części pracy. Muszę przyznać że tego rodzaju rozważania są rzadkością we współczesnych pracach psychologicznych, które w ogromnej większości skoncentrowane są wyłącznie na ścisłym opisie wyników, można nawet zaryzykować twierdzenie że są nieco "przeempiryzowane". Na tym tle

praca Doktorantki wydaje się szczególnie ciekawa i interesująca. Oczywiście tego rodzaju rozważania zawsze prowokują do pewnej dyskusji. Można na przykład postawić sobie pytanie, dlaczego Autorka rozważając ewolucję stosunku do nauki praktycznie zupełnie pomija to, co wydarzyło się pomiędzy latami 60. XX wieku a czasami obecnymi. Chodzi mi tu o pewną niespójność pomiędzy bardzo silnym zainteresowaniem nauką, lokowaniem w nauce nadziei dotyczących rozwoju świata, w myśleniu o metodzie naukowej jako narzędziu rozwiązującym ogromną większość problemów ludzkości które było dominujące jeszcze w latach 60. XX wieku a rosnącym ruchem antynaukowym obecnym i stale zyskującym na sile mniej więcej od lat 80 XX wieku aż do dziś. Wydaje się, że nie można tego fenomenu zrozumieć bez przywołania działań amerykańskich koncernów tytoniowych, które nie mogąc poradzić sobie z rosnącą falą naukowych informacji o szkodliwości palenia papierosów, postanowiły wzbudzić wątpliwości dotyczące tych rezultatów, a w konsekwencji nauki w ogóle (Brandt, 2012).

Kolejnym, choć już pewnie mniej istotnym punktem do dyskusji jest powoływanie się przez Doktorantkę na koncepcję cywilizacji, tak jak rozumiał ją Samuel Huntington. Oczywiście koncepcja Huntingtona jest jedną z najbardziej rozpoznawalnych, a może nawet dominujących sposobów rozumienia cywilizacji we współczesnej nauce, Trudno się z tym faktem nie zgadzać. Wydaje się jednak, że warto przy takich okazjach przypominać, że myślenie o różnych cywilizacjach zaludniających świat i różnicach między nimi zostało zapoczątkowane przez polskiego naukowca, Feliksa Konecznego. Chcę podkreślić, że nie zmienia to poprawności wyводу zaprezentowanego przez doktorantkę, chodzi jedynie o oddanie pewnej sprawiedliwości polskiemu uczonemu, którzy nie zawsze uzyskali należne im miejsce w dyskursie naukowym. Jest to o tyle ważne w przypadku Konecznego, że sam Feliks Koneczny, wybitny polski historyk, był studentem i doktorantem Uniwersytetu Jagiellońskiego, podobnie jak mgr Aleksandra Zajas.

Odnosząc się do części teoretycznej pracy chcę zwrócić uwagę na jeszcze jeden jej element - Doktorantka ma pewną skłonność do formułowania kategorię jak na dyskurs naukowy zdań, nie zawsze popartych empirycznymi danymi. Na przykład na stronie 24 pisze "Prawdopodobnie wypowiedzi polityków przyczyniły się to do

umocnienia sceptycyzmu wobec zmian klimatu w obu krajach”. Póki co nie mamy na to żadnych dowodów a w pracy opisującej zjawisko sceptycyzmu wobec nauki Autorka powinna być wyjątkowo ostrożna i wyczulona na ryzyko spekulacji.

Przechodząc do oceny części empirycznej pracy chcę najpierw pochwalić Doktorantkę za sprawne i logiczne zaplanowanie całej serii trzech badań, oraz syntetyczne przedstawienie ich wyników. Doktorantka przyjmuje jeden sposób prezentacji danych, który powtarza przy każdym z badań, co sprawia, że całość jest czytelna i łatwa do zrozumienia.

Jeśli chodzi o przyjęte przez Doktorantkę metody prowadzenia badań i ich metodologiczne założenia chcę rozpocząć od dwóch uwag krytycznych odnoszących się do całości projektu badawczego. Pierwszą z nich jest brak informacji o sposobie wyliczenia wielkości próby w każdym z trzech prezentowanych przez doktorantkę badań. W obecnym kształcie standardów dotyczących metod stosowanych w psychologii wydaje się to dość poważnym problemem. Po identyfikacji wielu czynników (*questionable research practices*) wpływających na jakość badań w psychologii (John et al, 2012) z których jednym był sposób “zapewniania” istotnych statystycznie wyników polegających na “pompowaniu próby”, określanie wielkości próby *a priori* (na przykład za pomocą kalkulatorów w rodzaju G*Power) wydaje się “złotym standardem”, którego niestety Doktorantka nie zastosowała. Moja druga uwaga krytyczna związana jest poniekąd z pierwszą – chodzi o brak prerejestracji wykonanych przez Doktorantkę badań (na przykład w AsPredicted lub OSF). Wykonanie tego zabiegu także staje się powszechne we współczesnej psychologii i zdaje się to rozwiązaniem słusznym i pożądanym, którego to rozwiązania także niestety Doktorantka nie zastosowała.

Mam też pewną wątpliwość dotyczącą stosowania przez Doktorantkę *attention check* w zrealizowanych przez nią badaniach - oczywiście nie co do samego użycia *attention check*, to akurat jest rozwiązanie konieczne przy badaniach online, zwłaszcza realizowanych na platformach badawczych gdzie uczestnicy są w jakiejś formie wynagradzani za udział. Kłopot w tym, że po pierwsze nie wiemy, jak to *attention check* wyglądało (Autorka nie podaje szczegółów) a także nie możemy znaleźć refleksji nad “odpadnięciem” połowy próby na tym zadaniu. Wydaje się, że

jest to tyle ważny element samego badania, że zasługuje na krytyczny namysł - wszak okazuje się, że możemy analizować wyniki jedynie połowy zaproszonej do badania próby. Dlaczego? Czy ci, którzy odpadli, mieli jakieś szczególne cechy? Czy różnili się w znaczący sposób od tych, którzy *attention check* przeszli pomyślnie? Nie wiemy tego, a pewnie byłoby warto się tego dowiedzieć.

Kolejnym pojawiającym się pytaniem jest to, o kierunek zależności. Najczęściej stosowaną przez Doktorantkę metodą badawczą jest analiza regresji. Doktorantka stosuje ją właściwie i sensownie raportuje uzyskane za pomocą tej metody analizy wyniki. Jednak brakuje mi choćby pytania, czy ustawiony w modelu regresyjnym kierunek zależności jest jedynym możliwym. Możemy sobie bowiem oczywiście wyobrazić, że prawicowość kulturowa wpływa na poziom sceptycyzmu wobec szczepień. Czy jednak równie możliwe nie jest wyobrażenie sobie sytuacji w której to sceptycyzm wobec szczepień wpływa na poziom prawicowości kulturowej? Oczywiście rozumiem, że wcześniej zgromadzone dane oraz sama teoria skłaniają nas ku kierunkowemu modelowi zależności właśnie w tym kształcie, ale choćby z perspektywy uczciwości intelektualnej warto byłoby zadać sobie pytanie, czy czasem ta zależność nie może przyjmować odwrotnego kierunku.

Ostatnią uwagą krytyczną jest ta, dotycząca pewnej monotonii badań. Doskonale rozumiem, że Doktorantce chodziło o spójność pracy i pewną logikę oraz chronologię następujących po sobie badań. To jasne i zrozumiałe. Jednak wydaje się, że na poziomie pracy doktorskiej warto zadbać o pewne zróżnicowanie metod badawczych - pewnie najlepiej byłoby wzbogacić cały projekt o jakieś elementy metod jakościowych, na przykład wywiadów z denialistami klimatycznymi czy antyszczepionkowcami. Wydaje się także możliwe przeprowadzenie badań eksperymentalnych (np. sprawdzających wrażliwość na materiały kwestionujące globalne ocieplenie i odwołujące się do różnych argumentacji - wartości, religii, specyficznie rozumianego sceptycyzmu). Takie badania znacząco wzbogaciłyby pracę oraz cały projekt badawczy.

Po uwagach krytycznych czas na pochwały. Doktorantka zajęła się w swojej pracy naprawdę ważnym problemem - przede wszystkim naukowym. Co jednak istotne przedstawiona praca ma charakter nie tylko rozwiązania oryginalnego problemu

naukowego, ale także pochylenia się nad poważnym problemem społecznym. Za jedną z najważniejszych części prezentowanej przez Doktorantkę dysertacji uważam część zatytułowaną "wnioski dla polityki publicznej". Doktorantka prezentuje w niej swoje sugestie skierowane w stronę osób podejmujących decyzje dotyczące polityki publicznej, a mające na celu zniwelowanie szkodliwego wpływu tak zwanego sceptycyzmu wobec nauki na różnego rodzaju poważne kwestie społeczne. Na przykład na problem rosnącej liczby odmów szczepień ochronnych znajdujących się w kalendarzu szczepień (do którego to problemu zresztą Doktorantka odnosi się w części teoretycznej). Tym samym Doktorantka odwołuje się do niezwykle dobrej a nieco dziś zapomnianej tradycji badaczy i badaczek, którzy łączyli wykonywanie wysokiej jakości badań naukowych z szukaniem opartych na dowodach empirycznych odpowiedzi na wyzwania życia w społeczeństwie. Ta postawa - a także proponowane przez Doktorantkę rozwiązania - zasługują na zdecydowaną pochwałę.

Zrealizowany przez Doktorantkę program badawczy przynosi zatem nie tylko sporo danych pozwalających lepiej zrozumieć fenomen związku pomiędzy poziomem religijności, prawicowości kulturowej czy w ogóle światopoglądu a "sceptycyzmem wobec nauki" ale także pozwala wyciągnąć wnioski praktyczne możliwe do zastosowania w kształtowaniu polityk wobec ważnych problemów społecznych.

Wskaźniki bibliometryczne Doktorantki

Baza Scopus rejestruje 2 dokumenty których współautorką jest Doktorantka.

- Strojny, P., Kiszka, P., Starosta, J., Szyszka, P. D., Starzec, S., Winiarska, A., ... & Zajas, A. (2023). It's not just about how long you play. Indirect gaming involvement and genre preferences in predicting gaming disorder risk: evidence from preregistered studies. *Frontiers in Psychiatry*, 14.
- Maciuszek, J., Polak, M., Zajas, A., & Stasiuk, K. (2020). Associations between value priorities and attitudes toward science. *Polish Psychological Bulletin*, 51(4).

Oba artykuły zostały opublikowane w pismach rejestrowanych w bazie Scopus, jeden z nich w piśmie z listy JCR ("Frontiers in Psychiatry") ze znaczącym wskaźnikiem IF (prawie 5,5).

Choć dorobek publikacyjny Doktorantki trudno uznać za imponujący, spełnia on kryteria dopuszczające do obrony pracy doktorskiej. Daje także nadzieję na rozwój Doktorantki w przyszłości.

Konkluzja

Choć w swojej opinii o dysertacji zawarłem szereg pytań a nawet uwag krytycznych o przedstawionej do oceny pracy chcę podkreślić, że mają one charakter zaproszenia Doktorantki do dyskusji i wejścia w naukową polemikę. Samą pracę i opisany w niej program badawczy uznaję za ciekawą i wartościową próbę rozwiązania problemu naukowego i społecznego.

W mojej opinii przedstawiona rozprawa spełnia warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (*a zatem zgodnie z art. 187 pkt 1 i 2 prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej oraz, że przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne*) i popieram starania Doktorantki o nadanie jej stopnia doktora.

**Tomasz
Grzyb**

Elektronicznie podpisany
przez Tomasz Grzyb
Data: 2024.02.03 13:53:03
+01'00'

/Tomasz Grzyb/

2 lutego 2024 roku

Literatura cytowana

- Brandt A. M. (2012). Inventing conflicts of interest: a history of tobacco industry tactics. *American journal of public health*, 102(1), 63–71. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2011.300292>
- John, L. K., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2012). Measuring the prevalence of questionable research practices with incentives for truth telling. *Psychological science*, 23(5), 524–532. <https://doi.org/10.1177/0956797611430953>